

12. Хроніка // Життя Поділля. – № 97. – 13 квітня 1919 р.
13. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки [Текст]. – 1919. – 20 лютого. – Вип. 9.
14. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки [Текст]. – 1919. – 29 липня. – Вип. 27.
15. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки [Текст]. – 1919. – 15 серпня. – Вип. 30.
16. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки [Текст]. – 1919. – 20 серпня. – Вип. 32.
17. Державний архів Вінницької області. – Ф.Д-266. – Оп.1 – Спр. 2. – 108 Арк.
18. Оголошення // Громада. – № 11. – 18 червня 1919 р.
19. Оголошення // Подольский край. – № 404. – 04 липня 1919 р.

Витюк А. О. Реализация органами местного самоуправления земельной реформы на Подолье во времена Директории УНР в 1919 г.: социально-правовой аспект.

Рассматриваются меры органов местного самоуправления в сфере регулирования земельных отношений среди населения на Подолье в 1919 г. Раскрыто земельное законодательство Директории УНР 1919 г. и его значение при проведении реформы в регионе. Очерчены социально-правовые последствия реализации реформы для жителей края. Определена четкая хронология принятия земельных законодательных актов и их внедрения органами местного самоуправления. Выявлены основные проблемы, с которыми столкнулись органы самоуправления и сельские территориальные общины губернии в процессе воплощения земельной политики.

Ключевые слова: Директория, земельный закон, земельная управа, городская дума, городская управа, народная управа.

Vitiuk A. O. The realization of land reform by the branches of local self-government in Podillia in the time of Directory of UPR in 1919: social legal aspect.

The measures of self-government branches in the sphere of land treatment regulation among the population in Podillia in 1919 are reviewed. The land legislation of Directory UPR in 1919 and its significance during the reforms in the region are elucidated. The social legal consequences of the reform for citizens are outlined. The accurate chronology of land legislative acts adoption and their application by local self-government branches are determined. The main problems conflicted with the self-government powers and the rural territorial community of the province in the process of land policy realization are revealed.

Keywords: Directory, land law, land council, town дума, town council, public council.

УДК [94(47+57):338. 22:336]"1918/1921"

М. В. Глібіщук

ПОЛІТИКА "ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ": ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ

У своїй статті автор аналізує фінансову складову політики "воєнного комунізму" та її особливості. Також розглядаються дискусійні питання цієї соціально-економічної доктрини, яка реалізовувалася радянською владою впродовж 1918-1921 рр. Автор намагається подати власний погляд на причини запровадження "воєнного комунізму". Особлива увага акцентується на впливі і значенні цього аспекту у перемозі більшовиків над своїми противниками у Громадянській війні.

Ключові слова: "Воєнний комунізм", більшовики, емісія, Білий рух, Громадянська війна в Росії.

Події 1917-1922 рр. стали одними із ключових та визначальних періодів в російській історії. Адже в цей проміжок часу територія колишньої Російської імперії стала авансценою внутрішнього військово-політичного протистояння між кардинально протилежними за своїм політичним та ідеологічним забарвленням владних режимів, що репрезентували не лише інтереси різноманітних соціальних верств, але й альтернативні концепції майбутнього розвитку держави. Однак Росія стала ареною не тільки масштабного збройного конфлікту, а й місцем зіткнення інтересів великих держав та різних геополітичних проектів, які відображали відмінні підходи щодо формування нового світового порядку.

Тому не дивно, що "Велика російська революція", як зараз називає часовий відрізок з 1917 по 1922 р. частина російських дослідників, стала предметом наукового вивчення не лише професійних істориків, але й політологів, економістів та соціологів. Але не зважаючи на те, що радянськими, зарубіжними та сучасними російськими науковцями було досліджено чимало "білих плям" революційних подій 1917-1922 рр., все ж залишаються питання, які ще є недостатньо вивченими та потребують наукового переосмислення.

Однією з таких перспективних тем для наукового дослідження залишається політика "воєнного комунізму", зокрема її фінансовий аспект. Тому метою наукової статті є висвітлення фінансової політики більшовиків та її ролі у перемозі в Громадянській війні (1917-1922 рр.).

Варто відзначити, що радянські науковці досить багато уваги приділяли вивченню різних сторін внутрішньополітичного курсу більшовицької влади під час громадянського конфлікту. Скажімо, за підрахунками відомого російського історика С. Павлюченкова, який був фахівцем з цієї проблематики, загальна кількість російськомовної наукової літератури, що безпосередньо чи опосередковано стосується даної теми, коливається в районі 20-30 тис. [1, с.16]. Також ця тематика отримала висвітлення в сучасній українській та зарубіжній історіографії [2-9]. Однак в історичній науці майже відсутні наукові публікації про значення фінансового аспекту "воєнного комунізму" у військово-політичному протистоянні 1917-1922 рр. Тому у цій науковій розвідці спробуємо більш детальніше зупинитися на цьому питанні.

Після приходу до влади у жовтні 1917 року більшовики намагалися якнайшвидше втілити в життя марксистський проект побудови централізованої економіки. Розпочавши реалізацію своїх ідей в економічній царині, вони поглибили соціально-економічні протиріччя, які існували в Російській імперії і надзвичайно загострилися в наслідок її участі у Першій світовій війні (1914-1918 рр.) та революційних подіях 1917 р. Це, в свою чергу, підштовхнуло народні маси до збройного протистояння радянській владі. Така політика більшовиків переслідувала дві цілі: створення основ нового суспільства, як вони вважали – принципово відмінного від капіталістичного, де буде ліквідовано експлуатацію людини людиною, та концентрували в своїх руках усі наявні ресурси, які були необхідні для ведення військових дій. Уявлення більшовицьких лідерів про комунізм якраз співпали з завданнями організації воєнної економіки [10, с.76].

Однак переосмисливши усі заходи радянського уряду в соціальній та економічній сферах, лідер більшовицької партії В. Ленін на початку 1918 р. пише одну зі своїх концептуальних робіт – “Чергові завдання радянської влади”, де він закликав відмовитись від хаотичної червоногвардійської “атаки на капітал”, яка реалізувалася більшовиками після повалення Тимчасового уряду, та пропонував створити спільну систему виробництва та розподілу продуктів з потужним апаратом примусу в межах країни, яка буде працювати за чітко визначеною програмою [11]. І хоча деякі дослідники схильні вважати, що у цій роботі Ленін простежуються першооснови Нової економічної політики (1921-1928 рр.), але безпосередній аналіз самого тексту змушує нас доходити до зовсім протилежних висновків. У цій праці Ленін акцентував увагу на тому, що без встановлення жорсткого, централізованого обліку та контролю за виробництвом і розподілом продуктів, не можливий перехід до соціалізму [11, с.175]. Для перемоги у військовому протистоянні, вважав Ленін, потрібно “пристосувати наші форми боротьби до нинішніх умов” [11, с.178]. Тому не викликає здивування, що на думку деяких сучасних вчених, саме ця ленінська публікація носила системний характер та визначила напрями майбутньої внутрішньої політики більшовиків [12, с.127-129].

Аналізуючи погляди Леніна на побудову майбутнього соціально-економічного устрою країни, що були описані у вищевказаній книзі, ми можемо стверджувати про певну трансформацію ідейної доктрини лідера більшовицької партії. Адже робота “Чергові завдання радянської влади” є фактично зворотною стороною його ідей, які він виклав у праці “Держава і революція”, що була написана у серпні-вересні 1917 р., де зображувалася картина демократичного суспільства з повною передачею влади безпосередньо органам самоуправління, ліквідацією бюрократичної вертикалі, тощо [13]. У даній роботі Ленін закликав цілковито знищити державну репресивно-каральну машину, яка заважала народним масам перебрати у свої руки усі владні повноваження [13, с.118].

Все це дозволяє нам говорити, що під тиском складних внутрішньополітичних обставин, відбуваються метаморфози ідеологічної платформи Леніна, який змінює своє бачення не лише майбутньої соціальної та економічної моделі держави, але й погляди на організацію суспільства загалом. Але стверджувати, як це роблять деякі дослідники, що саме Ленін у своїй публікації “Чергові завдання радянської влади” повністю аргументував та став головним ідейним натхненником концепції “воєнного комунізму”, ми не можемо.

Доцільно зауважити, що вперше в Росії вжив термін “воєнний комунізм” більшовицький діяч О. Богданов, який ще 1916 р., аналізуючи економіку країн-учасниць Першої світової війни, заперечував, на відміну від інших представників більшовиків, той факт, що державний капіталізм, який виник внаслідок війни і характеризувався такими явищами, як регулювання та централізація розподілу, насильне створення трестів для цілих промислових галузей, використання примусової праці, тощо, був передвістям соціалістичного майбутнього [Цит. за: 14, с.41].

На думку більшості науковців, головними ідеологами вказаної вище політики були М. Бухарін та Є. Преображенський, які у своїй фундаментальній роботі “Азбука комунізму” обґрунтували основоположні принципи та засади цієї соціально-економічної програми [15]. У праці відомих політичних діячів більшовицької партії знайшли своє відображення усі заходи радянської влади у суспільно-політичній, соціальної та економічній царинах впродовж 1918-1921 рр. Тому, на погляд автора, саме М. Бухаріна та Є. Преображенського варто вважати основними теоретиками “воєнного комунізму”.

Хоча, як ми вже відзначали, ця проблематика отримала висвітлення у численних публікаціях російських, українських та зарубіжних дослідників, однак і до сьогодняшнього часу в наукових колах точиться дискусія навколо різних аспектів даної теми. Скажімо, до сьогодні не стихає полеміка довкола причин запровадження цієї політики. У суперечці серед вчених сформувалися дві кардинально протилежні точки зору. Перша полягає в тому, що такі дії більшовиків жодним чином не були пов'язані з необхідністю ведення військових дій проти білогвардійців та інших противників радянської влади. Відомий американський історик Річард Пайпс, який є знаним фахівцем з історії Росії, в одній зі своїх робіт стверджує, що в цілому “воєнний комунізм” був не “тимчасовим заходом, але самонадійною, і як виявилось, передчасною спробою ввести в країні повноцінний комуністичний лад” [16]. Подібну думку поділяє частина російських науковців. Так, у одному сучасному російському енциклопедичному виданні про буремні події 1917-1922 рр., в статті про соціально-економічну діяльність більшовиків протягом зазначеного періоду вказується, що це були намагання більшовицької влади стрімко перебудувати економіку Росії згідно із своїми соціалістичними уявленнями. Лише після того, як ця спроба фактично провалилася та привела країну до величезних руйнувань, її почали називати діями, які були викликані умовами масштабного громадянського конфлікту [17, с.69-70].

Інша частина наукової спільноти дотримується зовсім протилежного погляду. Американський вчений Стівен Коен, який є авторитетним дослідником історії СРСР та, на наш погляд, автором найкращої наукової монографії про М. Бухаріна у зарубіжній історіографії, вважає, що політика “воєнного комунізму” була зумовлена не стільки зусиллями більшовиків одразу розпочати побудову комуністичного суспільства, а

відповіддю на військову загрозу. Він стверджує, що економічний радикалізм у внутрішній політиці більшовицького уряду був викликом на небезпечну ситуацію у державі та прикладом економіки в умовах Громадянської війни [18, с.108].

На наш погляд, у цій науковій суперечці між представниками двох протилежних точок зору, істина знаходиться десь посередині. На думку автора, основними причинами запровадження “воєнного комунізму” варто вважати, з одного боку, екстремальні військово-економічні умови Громадянської війни, а з іншого, комуністичні ілюзії більшовицьких лідерів щодо форсування будівництва нового суспільно-політичного устрою (мається на увазі комуністичного, - М. Г.), в якому не будуть мати місце недоліки капіталістичного ладу.

Безпосередньо переходячи до розгляду фінансової політики радянської влади впродовж 1918-1921 рр., необхідно відзначити, що коли влітку 1918 р. почала запроваджуватись політика “воєнного комунізму”, то першочерговий імпульс фінансової програми більшовиків, яка реалізовувалася після жовтня 1917 р., вже втратив свою спонукальну силу. Її перший пункт – націоналізація банків – своєчасно набув форму закону та був повністю втілений в життя. Також був реалізований другий пункт – анулювання боргових зобов'язань Російської імперії та Тимчасового уряду [9, с.245-246].

Проте націоналізація банківської сфери не виправдала сподівань радянських теоретиків на те, що виконання цього заходу автоматично створить інструмент контролю та фінансування промисловості. Для більшовицьких партійних лідерів націоналізація не лише банків, але й інших секторів народного господарства, була по суті “формою червоного економічного терору”, який мав дозволити повністю підпорядкувати економіку Росії [19, арк.102]. Однак на початковому етапі збройного протистояння (1917-1918 рр.) реалізація цього кроку не дозволила перетворити процес етатизації в ефективне знаряддя регламентації економічного життя країни.

Анулювання зовнішніх кредитів також не вирішило проблему забезпечення державних видатків, а головним негативним наслідком цього рішення стало закриття одного із джерел доходів бюджету – закордонних запозичень, які відігравали суттєву роль в економіці Росії [9, с.246].

Тому емісія виявилася єдиним джерелом отримання грошового капіталу, яке перебувало під контролем радянської влади та використовувалася для покриття усіх поточних урядових витрат. Тому головною рисою “воєнного комунізму” у фінансовій сфері було вилучення реальних коштів із економіки емісійним шляхом [9, с.246].

Випуск в обіг нових грошових знаків для забезпечення державних витрат набув в роки Громадянської війни необмеженого характеру. Якщо ще на початковому етапі (1917-1918 рр.) радянський уряд хоча б намагався контролювати цей процес, то починаючи з весни 1919 р. було дозволено друкування паперових грошей в будь-якій кількості. За підрахунками радянських дослідників, з липня 1918 р. по січень 1921 р., кількість паперової валютної маси, яка знаходилася в постійному обігу, збільшилася з 43,3 до 1168,6 млрд. рублів, тобто майже в 27 разів [20, с.176]. Усі цінності, вилучені з грошового обігу, були спрямовані більшовицьким урядом на формування радянської машини державного управління, створення та розбудову Червоної армії, тощо [21, с.41-42].

Необхідно звернути увагу на те, що більшовики були не єдиними хто цілеспрямовано покривав додаткові державні видатки за рахунок “емісійного верстата”. Урядові кола Російської імперії та Тимчасовий уряд в роки Першої світової також використовували емісію як додаткове джерело для забезпечення військових витрат. При чому, цей процес у 1914-1917 рр. відрізнявся від 1918-1921 рр. наступним: якщо у 1914-1917 рр. друк нових грошей був однією з основних статей наповнення державної скарбниці, то у 1918-1921 рр. залишився єдиним засобом для ліквідації бюджетного дефіциту [22, с.27].

Варто зауважити, що уряди інших держав, які були основними учасниками “Великої війни” (1914-1918 рр.), теж застосовували емісійний механізм для покриття затрат на ведення бойових дій. Адже участь у війні 1914-1918 рр. потребувала таких колосальних витрат, що усі країни-учасниці змушені були шукати нові шляхи підтримки своєї казни [23, с.302-303].

Фінансова політика більшовицького уряду, а також інші заходи радянської влади в соціально-економічній сфері (продрозкладка, націоналізація банківської системи та промисловості, встановлення твердих цін, тощо) призводили до натуралізації та архаїзації господарських зв'язків [20, с.176-177]. Хоча деякі науковці, з різних на те причин, стверджують, що саме більшовики почали ліквідувати форми товарно-грошових відносин в країні, однак, на думку відомих економістів, вони лише слідували тенденції, яка спостерігалася в російській економіці ще в період Першої світової війни [24, с.60].

Все це призвело до того, що в цілях розвитку безготівкового обігу, Ленін та інші лідери більшовиків намагалися запровадити на практиці ідею переведення економіки радянської держави на єдиний чековий розрахунок [25, с.113]. Однак такий задум мав цілу низку недоліків і не був повністю реалізований більшовицьким урядом [25, с.121].

Натуралізація економічних зв'язків в середині Росії викликала серед більшовицької партійної верхівки жваву дискусію довкола питання про “відмирання грошей”, а з нею і наукову суперечку між сучасними істориками – чи дійсно більшовики були готовими піти на остаточну ліквідацію грошових одиниць як засобу платежу [26, с.133].

Частина лідерів більшовиків вважала, що вищевказаний економічний процес дозволяє взяти курс на повне знищення грошей. Вже у згадуваній роботі М. Бухаріна та Є. Преображенського “Азбука комунізму” відзначалося, що після того як товарообмін повністю витіснить грошові знаки із економічних взаємозв'язків між державою та націоналізованими підприємствами, дрібними виробниками (селяни, ремісники), іншими господарськими суб'єктами, вони остаточно зникнуть [15, с.582].

Однак інша група більшовиків, в тому числі і сам Ленін, дотримувалися дещо іншої точки зору. На їх погляд, гроші будуть ліквідовані лише тоді, коли відбудеться побудова безкласового суспільства, а це, в свою чергу, потребуватиме багато часу та зусиль. Під час одного зі своїх виступів у травні 1919 р. Ленін заявив: “Чи можливо одразу знищити гроші? Ні. Потрібно здійснити чимало технічних та організаційних завоювань, щоб говорити про знищення грошей. Ми вважаємо: гроші будуть діяти впродовж перехідного періоду від капіталістичного суспільства до нового – соціалістичного” [Цит. за: 26, с.135].

На нашу думку, витоки цієї дискусії у більшовицькій партії варто шукати не стільки в ідеологічних протиріччях радянських лідерів, а в надзвичайних умовах Громадянської війни. Адже вже перераховані нами тенденції в економічному житті радянської держави (знецінення грошей, архаїзація економічних зв'язків, тощо) створили ілюзію серед частини більшовицької партійної еліти про можливість повної та остаточної ліквідації грошей ще на етапі військово-політичного протистояння проти антибільшовицьких сил.

Також необхідно відзначити, що більшість сучасних науковців, з різних на те обставин, чомусь не розглядають фінансову складову політики “воєнного комунізму”, як одну з основних причин, котра заздалегідь визначала неефективність усіх фінансово-економічних заходів білогвардійських урядів. Хоча деякі історики не поділяють цю тезу. Так, британський історик Едвард Карр, знаний дослідник історії Радянського Союзу, категорично не сприймає вказані вище міркування та розглядав їх лише як “спробу виправдати такий економічний курс більшовицького уряду” [9, с.261].

Мусимо не погодитись з думкою всесвітньовідомого англійського вченого. Адже політика більшовиків у сфері фінансів, за словами вже згаданого нами радянського теоретика та економіста Є. Преображенського, “повернула закони грошового обігу буржуазного режиму у засіб його знищення та в джерело фінансування революції” [27, с.600]. Завдяки використанню необмеженої емісії, яка була основною складовою фінансової політики Ради Народних Комісарів (РНК), вдалося спрямувати кошти на побудову нової системи управління, створити Червону армію, тощо. Також за рахунок друкування величезної кількості грошових одиниць більшовики завершили експропріацію усіх капіталів своїх головних класових противників – буржуазії та суттєво послабили фінансово-економічний потенціал своїх супротивників [21, с.38]. Усі ці дії призвели до величезного зростання кількості знеціненої валютної маси по всій території колишньої Російської імперії. Це фактично звело нанівець спроби лідерів Білого руху (О. Колчака, А. Денікіна, П. Врангеля) боротися з інфляційними процесами та реформувати монетарну сферу. Тому, на нашу думку, буде цілком доречно підтримати точку зору сучасного зарубіжного дослідника Евана Модслі, що по суті політика “воєнного комунізму” забезпечила економічну звитягу більшовиків над своїми противниками у Громадянській війні [7, с.74].

Таким чином, реалізація доктрини “воєнного комунізму” дозволила більшовицькому уряду побудувати модель управління соціально-економічним життям держави, яка надавала можливість радянській владі в короткостроковій перспективі не лише вирішувати різноманітні внутрішньополітичні завдання, але досягти найголовнішого – перемоги у масштабному внутрішньополітичному протистоянні проти антибільшовицьких сил. Емісійний механізм, що активно використовувався РНК впродовж 1918-1921 рр., допоміг більшовикам не лише розбудувати централізовану владну вертикаль у центрі та на місцях, сформувати боєздатні збройні сили, тощо, але й суттєво вплинув на низьку ефективність фінансових та економічних заходів білогвардійський режимів.

Джерела та література

1. Павлюченков С. А. Военный коммунизм в России: власть и массы / С. А. Павлюченков. – М.: Русское книгоиздательское товарищество – История, 1997. – 272 с.
2. Борисов В. І. Продовольча політика на Україні (1917–1920) / В. І. Борисов. – Луганськ, 1991. – 132 с.
3. Рисіч Л. О. Впровадження політики “воєнного комунізму” в Україні / Л. О. Рисіч // Сторінки історії України. Нариси. – Дніпропетровськ, 1992. – С. 66–72.
4. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С. В. Кульчицький. – К: Основи, 1996. – 396 с.
5. Юрійчук Є. П. Становлення і характер радянської влади в Україні: історико-правові аспекти (1917–1922 рр.) / Є.П. Юрійчук. – К.: ІЗМН, 1998. – 124 с.
6. Козерог О. В. До проблеми історії реквізичної політики більшовиків в Україні в 1918–1920 рр. / О. В. Козерог // Вісник Харківського політехнічного університету. – 1999. – Вип. 38. Актуальні питання історії України. – С. 45–53.
7. Mawdsley E. The Russian Civil War. New York: Pegasus Books, 2007. – 362 p.
8. Malle S. The Economic Organization of War Communism 1918–1921. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – 568 p.
9. Carr E. The Bolshevik Revolution 1917–1923. V. 2. – New York, The Macmillan company, 1952. – 415 p.
10. Шубин А. В. 10 мифов Советской страны / А. В. Шубин. – М.: Эксмо, 2006. – 416 с.
11. Ленин В. И. Очередные задачи советской власти / В. И. Ленин // Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – Т. 36. – С. 165–208.
12. Ольштынський Л. І. Советское общество. История строительства социализма в России. Кн. 1. Путь России к социализму (1905–1920 гг.) / Л. И. Ольштынський. – М.: Изд-во ИТРК, 2014. – 184 с.
13. Ленин В. И. Государство и революция / В. И. Ленин // Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – Т. 33. – 434 с.
14. Граціозі А. Війна і революція в Європі 1905-1956 рр. // А. Граціозі. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 350 с.
15. Бухарин Н. И., Е. А. Преображенский. Азбука коммунизма // Н. И. Бухарин, Е. А. Преображенский. – Е.А. Преображенский: Архивные документы и материалы: 1886-1920 гг. – М.: Изд-во Главархива Москвы, 2006. – С. 416-599.
16. Пайнс Р. Русская революция. Большевики в борьбе за власть. Кн. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/16_p/ay/ps_30.htm
17. Военный коммунизм // Гражданская война в России: Энциклопедия катастрофы. – М.: “Сибирский цирюльник”, 2010. – С. 69-70.
18. Коэн С. Бухарин. Политическая биография. 1888-1938. / С. Коэн. – М.: Прогресс, 1988. – 574 с.

19. Российский государственный архив социально-политической истории, г. Москва, ф. 670, оп. 1, дело 15, 212 л.
20. Берхин И. Б. Экономическая политика советского государства в первые годы советской власти / И. Б. Берхин. – М.: Наука, 1970. – 240 с.
21. Альский М. Наши финансы за время гражданской войны и НЭПа. – М.: НКФ СССР, 1925. – 184 с.
22. Шмелев К. Ф. Денежное обращение в России в годы войны и революции (1914-1921 гг.) / К. Ф. Шмелев // Денежное обращение и кредит. Т. 1. Денежное обращение в России в годы войны и революции (1914-1921 гг.). – Петроград, 1922. – С. 11-29.
23. Туган-Барановский М. И. Влияние войны на народное хозяйство России, Англии и Германии // М. И. Туган-Барановский. Первая мировая война в оценке современников: власть и российское общество. 1914-1918 : в 4 т. Т.3: Либеральный взгляд на войну: через катастрофу к возрождению. – М.: Политическая энциклопедия, 2014. – С. 287-326.
24. Юровский Л. Н. Денежная политика Советской власти (1917-1927) / Л. Н. Юровский // Л. Н. Юровский. Избранные статьи. – М., 1927. – С. 29-349.
25. Механик С. Финансово-кредитные проблемы в период национализации промышленности в СССР / С. Механик. – М.: Госфиниздат, 1957. – 304 с.
26. Гимпельсон Е. Г. "Военный коммунизм": политика, практика, идеология / Е. Г. Гимпельсон. – М.: "Мысль", 1973. – 296 с.
27. Преображенский Е. А. Бумажные деньги в эпоху пролетарской диктатуры // Е. А. Преображенский. – Преображенский Е. А. Архивные документы и материалы: 1886-1920 гг. – М.: Главрхив Москвы, 2006. – С. 599-645.

Глибищук Н. В. Политика "военного коммунизма": финансовый аспект.

В своей статье автор анализирует финансовый аспект политики "военного коммунизма" и его особенности. Также рассматриваются дискуссионные вопросы этой социально-экономической доктрины, которая реализовывалась советской властью на протяжении 1918-1921 гг. Автор пытается подать свой взгляд на причины введения "военного коммунизма". Особенное внимание акцентируется на влиянии и значении этого аспекта в победе большевиков над своими противниками в Гражданской войне.

Ключевые слова: "Военный коммунизм", большевики, эмиссия, Белое движение, Гражданская война в России.

Hlibishuk N. V. Policy of the "War communism": financial aspects.

The author analyzes the financial aspects of the „War communism” policy and its features. Furthermore, the questions of the social-economic doctrine which were realized by the Soviets during the period between 1918 and 1921 are examined. The author tries to present his views on the reasons for the introduction of "war communism". The main focus is made on how these financial aspects exerted influence on and led to the Bolsheviks' complete victory over their enemies in the Civil war, at the end.

Keywords: "War communism", Bolsheviks, emission, White movement, Civil war in Russia.

УДК 37.014(477.54)"1919/1921"

Д. О. Цепков

СТРУКТУРА ХАРКІВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ВІДДІЛУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ У 1919–1921 РОКАХ

У статті досліджується структура губернського органу управління освітою у Харківській губернії під час встановлення радянської влади в 1919-1921 роках. Аналізуються основні етапи створення радянських органів управління освітою на Харківщині. Визначаються основні структурні елементи Харківського губернського відділу народної освіти, їх функції та напрями діяльності.

Ключові слова: губернський відділ освіти, управління освітою, освітня політика, радянська влада, народна освіта.

Для вивчення оптимальних на сучасному етапі розвитку українського суспільства форм і методів реформування управлінських процесів у галузі освіти слід, насамперед, проаналізувати спадщину, наявний стан і структуру органів управління освітою. Завдання щодо проведення освітньої політики в Україні покладено на державні органи, тому для вивчення тих чи інших трансформацій у галузі освіти певного періоду потрібно дослідити структуру та функції державних органів освіти як загальнодержавних, так і місцевих.

Одним із складних і вирішальних періодів національно-визвольних змагань 1917-1921 років став період остаточного утвердження радянської влади в Україні. На цьому етапі починається формування нової радянської системи управління освітою в Україні. Важливе значення має дослідження поставленої проблеми на Харківщині, яка була центром військово-політичної боротьби більшовиків, місцем перебування українського радянського уряду та центрального органу управління освітою і культурою в Україні.

Радянська історіографія широко досліджувала особливості становлення радянської системи освіти в Україні загалом, але майже не торкалася питань структури місцевих органів управління освітою. Серед таких досліджень слід назвати праці Г.І. Ясницького [1] та І.Д.Золотоверхого [2]. Серед сучасних досліджень варто відзначити праці Н.В.Іванової [3] та Н.А.Сорочан [4], в яких подано загальну характеристику радянських органів управління освітою в Україні часів національно-визвольних змагань та шляхи становлення радянського державного апарату управління освітою на місцях.